

زن منتظر و منتظر پروری

مریم معین الاسلام

چکیده

آنچه این نوشتار در پی آن است، تبیین نقش مادر در تربیت نسل ولایی با بهره‌گیری از آداب و دستورات وارد شده در مضامین دینی است. برای تبیین این مسأله، نویسنده به ساز و کارهای تربیت نسل مهدوی و ضرورت بهره‌گیری از این ساز و کارها پرداخته است.

در این مقاله، نگارنده به هشت گام اساسی اشاره می‌کند که مادران باید بردارند تا محصول تربیت آنان، تربیت نسلی مهدی‌باور و مهدی‌یاور باشد. این گام‌ها عمدتاً از زمان انتخاب همسر آغاز و نهایتاً تا پایان دوره نوجوانی ادامه می‌یابد. نگارنده، در این نوشتار در پی اثبات این مهم است که غفلت از آداب اسلامی و دستورات وارده در این زمینه، موجب ناکامی خانواده‌ها در تربیت نسل ولایی در عصر حاضر شده است.

کلید واژه‌ها: نقش مادر، انتظار، زن منتظر، تربیت نسل، مادر منتظر.

مقدمه

در طول تاریخ تشیع، یکی از نقش‌های بی‌بدیل زنان، دفاع از ولایت و تلاش برای حفظ این ارزش الهی بوده است، به ویژه در عصر غیبت که تقریباً امکان ایفای نقش مردان برای دفاع از ولایت، به سبب اختناق شدید، کمرنگ بوده است، زنان، فعالانه برای حفظ فرهنگ مهدویت در جامعه نقش آفرینی کرده‌اند. بین تمام نقش‌های مختلف زنان در حفظ این ارزش، تربیت نسل ولایی و زنده نگه داشتن محبت اهل بیت 7 به ویژه یاد و اندیشه مهدوی نقشی بسیار مؤثر و غیرقابل انکار بوده است.

زنان، در راستای همان رسالتی ایفای وظیفه می‌کنند که خالق انسان‌ها برای آنان قرار داده است و معمار انقلاب، حضرت امام خمینی (آن را به خوبی تبیین کرد و فرمود:

شغل اصلی زن شغل مادری و همسری است و مهم‌ترین کار زن مادری است. و در جای دیگری فرمودند:

انبیاء آمدند انسان بسازند، شغل مادر ما همین است!

همچنین بزرگ بانوی اسلام، حضرت فاطمه زهرا 3 فرمود:

آن گاه که زن، در منزل به امور خانه و تربیت فرزند می‌پردازد، به خدا نزدیک‌تر است!

به هر حال، حرکت در صراط مستقیم و تقرب زن به سوی پروردگار، جز از طریق ایفای نقش بسیار کلیدی و مؤثر مادری و تربیت فرزندان نیست.

همان طور که ذکر شد، زنان شیعه، با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی در طول تاریخ تشیع، با پرداختن به اساسی‌ترین کار که همان مادری است، بلندترین گام‌ها را برای حفظ ولایت برداشتند. آنان، با نقش آفرینی خود، ارزش ولایت و دوستی ولی خدا

را به فرزندان خود منتقل کردند؛ به ویژه در عصر غیبت که امام معصوم حضور ظاهری نداشت، این مادران بودند که با فضا سازی مناسب در خانه و با پایبندی به امام زمان خود و با ابراز علاقه‌ای که به آن امام، نشان می‌دادند، این علقه و عاطفه را به فرزندان خود هم منتقل کردند و از این طریق، در حفظ و احیای این مهم کوشیدند.

اما در عصر حاضر، تربیت انسان دیندار، پویا، کارآمد و عاشق ولایت، از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار است؛ چرا که ما با جریان ناتوی فرهنگی مواجه هستیم که بنا دارد از نسل جوان ما یک نسل بی‌هویت و بی‌ریشه بسازد، همان طور که مقام معظم رهبری در جمع دانشگاهیان و دانشجویان استان سمنان، فرمود:

باند‌های بین‌المللی زر و زور، برای تسلط بر منافع ملت‌ها، سازمان‌های نظامی ناتو را تشکیل داده بودند. اکنون در پی تشکیل ناتوی فرهنگی هستند و با استفاده از امکانات زنجیره‌ای متنوع و بسیار گسترده رسانه‌ای ... در پی تخریب هویت ملی جوامع بشری هستند.

این جا است که نقش مادران در دفاع از هویت ملی و دینی و انتقال ارزش‌ها، بسیار پررنگ می‌شود؛ چرا که تمام ارزش‌های دینی، اخلاقی، ملی و... در درون خانواده شکل می‌گیرد، نهادینه می‌شود و به جامعه منتقل می‌گردد؛ به ویژه ارزش‌های ولایتمداری که از ارزش‌هایی است که، دشمن نوک تیر حمله خود را متوجه آن کرده است، توسط خانواده از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود.

مادران منتظر، باید بدانند یکی از مسؤولیت‌هایی که از سوی شارع مقدس بر عهده آنها گذاشته شده است، تلاش برای تربیت یک نسل ولایی است؛ همان طور که در روایات متعدد، آمده است که ولایت اهل بیت 7 از فرایض الهی است و ملاک قبول اعمال و عبادات به شمار آمده است. در زیارت جامعه آمده است:

به سبب ولایت شما طاعت واجب پذیرفته می‌شود و دوستی واجب برای شما

است. ۲.

پیامبر ۹ به سلمان فرمود:

دوستی اهل بیت من، بر هر مرد و زن با ایمان، واجب است. ۳.

پیامبر ۹ راز و رمز رسیدن به سعادت را تمسک به اهل بیت بیان فرمود:

هر کس پس از من، به خاندانم تمسک جوید، از رستگاران خواهد بود. ۴.

از این رو آن حضرت، به والدین سفارش کرد:

فرزندانان را با محبت من و محبت اهل بیت من تربیت و تأدیب کنید. ۵.

مادر منتظر، برای پرورش یک نسل منتظر، باید با ساز و کارهای تربیت نسل ولایی آگاه باشد و با بصیرت و آگاهی و ایجاد زمینه‌های لازم و از بین بردن موانع و با استعانت از پروردگار، برای تربیت نسل منتظر تلاش کند؛ از این رو عمده‌ترین نقش آفرینی‌های زن منتظر، منتظرپروری است. امید است همان طور که در طول تاریخ تشیع، زنان، افتخار آفرینی‌های زیادی در این راستا داشته‌اند، در این عصر هم بتوانند با تربیت نسل منتظر، دین خود را به جامعه دینی ادا کنند.

تبیین ضرورت مسأله

مهدی‌باوری و مهدی‌یاوری دو شاخه اصلی نسلی است که باید زمینه‌ساز حکومت مهدوی باشد. این دو شاخه در شاخه نسلی جدید که با سهمگین‌ترین طوفان‌های بنیان برانداز دین و دینداری مواجه می‌باشند، شکل نمی‌گیرد، مگر با تربیت دینی اصولی و همراه بینش و آگاهی که سکندار این مهم مادران و زنان هستند.

در عصر حاضر، نسلی می‌تواند از تهاجم بی‌امان مهاجمان فرهنگی مصون باشند که

وابستگی‌های عاطفی و قلبی عمیقی به دین و مظاهر مکتب و مذهب داشته باشد. تنها علاقه‌مندان اهل بیت 7 و پایبندان به سنن مذهبی و شعائر دینی هستند که کمتر در معرض انحراف و گناه و مفساد و آلودگی‌های اخلاقی قرار می‌گیرند؛ همان طور که مولای متقیان حضرت علی 7 فرمودند:

حفظ شدن انسان [در مقابل آسیب‌های دشمنان] به اندازه دیانت او است. 6.
در جای دیگر فرمود:

دین، انسان را از گناهان باز می‌دارد. ۷.

آن حضرت بزرگ‌ترین روزی دنیا و آخرت را دین می‌دانسته و می‌فرماید:

هر کس، دین روزی او شد، همانا خیر دنیا و آخرت روزی او شده است. ۸.
آن سرور موحدان، دین را نوری می‌داند که در جهان ظلمانی، برای تشخیص راه از بیراه، به کار می‌رود.^۹

در ارزش دین و دینداری، به کلام نورانی حضرت امام رضا 7 بسنده می‌کنیم. هنگامی که از آن حضرت پرسیدند: (فلسفه عقیده به خدا و پیغمبران و امامان و آنچه از جانب او آمده است چیست؟) فرمود:

علت‌های بسیاری دارد؛ یکی از آنها این است که کسی که به خدا معتقد نیست، از گناهان اجتناب نمی‌کند و در ارتکاب معصیت‌های بزرگ توقف نمی‌کند و در انجام هر ظلم و فساد که میل دارد و برایش لذت بخش است، از هیچ کس حساب نمی‌برد. ۱۰.

طبیعی است کسی که به خدا و قیامت، اعتقاد ندارد، عدالت، برابری، ایثار، از خودگذشتگی و به طور کلی، همه مسایل اخلاقی از نظر او پوچ و خالی از مفهوم است. برای چنین فردی، فرقی بین ظالم و عادل و نیکوکار و جنایتکار نیست؛ زیرا در نظر او، همه با مرگ، به یک نقطه می‌رسند؛ پس چه چیزی می‌تواند مانع این انسان از فساد

و هوسرانی باشد؟ در نتیجه، اعتقاد به خدا و قیامت، باعث می‌شود انسان خود را برابر هر حرکتی مسؤول بداند. انسان معتقد، باور دارد که کوچک‌ترین عمل زشت و زیبای او حساب دارد: ۱۱

هر کس به اندازه ذره‌ای خوبی یا بدی کند، آن را خواهد دید.

براساس آنچه گذشت دین است که به زندگی محتوا می‌دهد و آن را از امپراتوری قدرتمند تکنولوژی که به اذعان اندیشوران، یکی از ثمرات منفی آن، پوچی و بی‌محتوایی زندگی و بی‌معنا کردن آن است، نجات می‌دهد. همچنین از تحیر و سرگردانی ناشی از گرفتار شدن در دریایی از اطلاعات بی‌حد و مرز نجات می‌دهد. دین است که آرامش بخش انسان در دنیای پراز تنش و اضطراب امروزی است.

نظربه اهمیت و نقش بی‌بدیل حضور دین در زندگی، به نظر می‌رسد مهم‌ترین رسالت زنان منتظر، توجه به تقویت بنیان‌های دینداری در فرزندان خود می‌باشد؛ چرا که نسل بدون دین، با اعتقادات سست و بی‌اساس، هرگز نمی‌تواند در آینده، پرچم دار حکومت جهانی حضرت مهدی 7 باشد.

از آن جا که به گواهی تجربه و تاریخ، عواطف پاک و مقدس در ارتباط با معصومان 7 عامل ثبات قدم بیشتر در دینداری است و از آن جا که عشق و محبت به اهل بیت 7 تا حد زیادی بیمه‌کننده افراد برابر گناه و فساد است، از مهم‌ترین رسالت‌های دیگر زنان مسلمان در عصر فعلی، ایجاد محبت و عشق به حضرت مهدی 7 در وجود فرزندان می‌باشد. به بیان دیگر، تربیت نسل مهدوی باور و مهدی‌یاور، یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین کارهایی است که زنان می‌توانند برای حفظ دی‌نداری فرزندان‌شان انجام دهند. از سوی دیگر، با این عمل، زمینه ظهور حضرت را با تأمین نیروی انسانی مؤمن و معتقد به وجود مبارک حضرت، فراهم کنند.

پرداختن به ابعاد گوناگون این مسأله، از عمده‌ترین مباحثی است که اربابان خرد و اندیشه باید با طرح آن در مجامع علمی و مکتوبات فرهنگی، نظر جامعه، به ویژه زنان را متوجه آن کنند.

ساز و کارهای تربیت نسل منتظر

تربیت نسل مهدوی باور از جمله دغدغه‌های والدین ولایتمدار در جایگاه متولیان اصلی تربیت است. در سده حاضر، والدین برای تربیت معنوی فرزندان خود با چالش‌های جدی روبه‌رو هستند؛ چرا که مدعیان جهانی سازی، حکومت جهانی حضرت مهدی 7 را تنها معارض تحقق همسان سازی فرهنگی جهان با فرهنگ غرب می‌دانند و با بهره‌گیری از هنر و تبلیغات، سعی در تخریب این فرهنگ دارند، از این رو صهیونیست‌ها با سیطره کامل بر صنعت سینما و رسانه‌ها و با بهره‌گیری از هنر و تبلیغات، یکی از محورهای اساسی فعالیت خود را مبارزه با اعتقاد به ظهور منجی الهی قرار داده‌اند. آنها در محاسبات خود به این نتیجه رسیده‌اند که اعتقاد به ظهور منجی الهی، همواره موجب امید برای مقابله با ستمگران است. از سوی دیگر، آنان به خوبی دریافته‌اند تا زمانی که فرهنگ انتظار زنده است، شیعه که قوام دین به او است، پابرجا است و گره خوردن نسل جدید با فرهنگ مهدویت، خط بطلان بر تمام دسیسه‌های مهاجمان ناتوی فرهنگی است؛ از این رو است که برای تخریب فرهنگ انتظار در منظر نسل جدید، از هیچ تلاشی فروگذار نکرده‌اند. آنان در تلاشند مهدویت را به گونه‌ای به تصویر بکشند که جز تخریب، دلهره و نابودی برای دنیا به ارمغان نخواهد آورد. سفارش تهیه فیلم‌هایی به هالیوود مانند فیلم معروف نوستر داموس، چهار پر (محصول ۲۰۰۱ آمریکا)، ارباب حلقه‌ها و تهیه نرم افزارها و بازی‌های رایانه‌ای از تلاش‌هایی است که برای تخریب فرهنگ مهدویت تدارک

دیده‌اند.

همان طور که گفته شد، مجموعه این تلاش‌ها برای تخریب فرهنگ مهدوی در اذهان فرزندان ما، تربیت مهدوی را با چالش مواجه کرده است. از سوی دیگر، پیچیدگی امر تربیت دینی در عصر حاضر به سبب اقتضائات خاص زمانی امر تربیت را از صعوبت خاصی برخوردار کرده است. همه این عوامل، ضرورت اهتمام همراه بینش و بصیرت، برای تقویت بنیان‌های اعتقادی مهدی باوری و مهدی یآوری را آشکار می‌کند.

ناگفته نماند که برخلاف همه این چالش‌ها، مبانی تربیت ولایی و همچنین نظام تربیتی آن که از آبشخور مبانی غنی و ناب وحیانی سرچشمه می‌گیرد، می‌تواند بهترین سرمایه برای متولیان امر تربیت دینی به ویژه مادران باشد. مادران باید با به کارگیری اصول و شیوه‌های صحیح تربیت ولایی و شکوفایی فطرت، درصدد تقویت عواطف و احساسات فرزندان خود درباره امام زمان‌شان باشند؛ چرا که آنها در درون خود، از گرایش به سوی انسان کامل برخوردارند.

در این نوشتار مختصر، سعی بر این است که به پاره‌ای از ساز و کارهای تربیت مهدوی در عصر حاضر اشاره شود. امید است این مختصر بتواند برای همه کسانی که دغدغه تربیت نسل مهدی باور را دارند، راهگشا باشد؛ اگر چه به دلیل مجال محدودیت، امکان اشاره به دستورات عمل‌های دینی نمی‌باشد و فقط به بررسی اجمالی گام‌هایی که باید برداشته شود، بسنده می‌کنیم. امیدواریم علاقه‌مندان، با مراجعه به منابع و متون اصیل دینی، دستورات عمل‌های جزئی و دقیق را به دست آورند.

پیش از بیان گام‌هایی که مادران باید بردارند تا توفیق تربیت نسل منتظر را بیابند، جا دارد توجه عزیزان را به چند نکته جلب کنیم:

یکی از عوامل مهم عدم توفیق ما در دینداری و پرورش نسل دیندار، عدم

توجه به آموزه‌های دینی و آدابی است که در شرع مقدس برای پرورش یک نسل دیندار آمده است. برخلاف این که از مکتبی غنی برخوردار هستیم که برای تمام مراحل زندگی ما دستورالعمل‌های ریز و جزئی دارد، متأسفانه غالب ما مسلمانان یا از آنها آگاهی نداریم یا اگر آگاهی داشته باشیم، برای عمل به آنها اهمیتی نداریم؛ از این رو به هر صورت که خود دوست داریم، همسر برمی‌گزینیم و تمام مراحل مختلف فرزند داری را پشت سر می‌گذاریم. با این وجود انتظار داریم نسلی ولایی، مؤمن و صالح داشته باشیم. به هر حال، عدم اهتمام ما به آداب اسلامی فرزند پروری که از لحظه انتخاب همسر تا ۲۱ سالگی فرزند را شامل می‌شود، موجب شده است توفیق چندانی در تربیت فرزند صالح نداشته باشیم.

نکته دیگر، توجه به سن آغاز تربیت نسل ولایی است. از دیدگاه دانش تعلیم و تربیت، آموزش مفاهیم ارزشی و اخلاقی، مانند ولایت و حب ولی خدا، باید در زمانی صورت گیرد که قوای ادراکی و شناختی برای دریافت این مطالب آماده باشد. هنجار تمسک به ولی خدا را باید هنگامی به متری منتقل ساخت که توانایی التزام به آن را دارا باشد. از دیدگاه اخلاقی، نظر علمای تعلیم و تربیت در مورد متری، مورد قبول است؛ ولی درباره مری، نکته‌ای مورد توجه قرار گرفته و آن این است که او وظیفه دارد زمینه‌های مناسب را برای ارتباط با ولی خدا فراهم آورد؛ بنابراین، مری باید تمهیداتی را که به کسب مهارت‌های لازم برای ارتباط با ولی خدا لازم است، پیش از رسیدن به مرحله ادراک و التزام، فراهم نماید؛ از این رو برخی از گام‌هایی که برمی‌شماریم، جنب زمینه سازی دارد.

نکته دیگر آن که اولیای تربیتی به ویژه مادران باید بدانند که خود، نیازمند یادگیری در حوزه ارزش‌ها و اخلاقیات هستند؛ زیرا باید در جایگاه یک مدیر و تسهیل کننده در این گونه امور عمل کنند. امروزه برخی تئوری‌های تربیت اخلاقی،

مثل پست مدرن‌ها حرکت‌هایی را برای حذف منابع اصیل و الگو آغاز کرده‌اند؛ ولی برخلاف آنها، اسلام برای منابع مقتدر (قرآن و سنت) و الگوهای دینی جایگاه خاصی را قائل می‌باشد که باید اولیای تربیتی هم علم نسبت به این منابع مقتدر و شناخت نسبت به الگوهای دینی را داشته باشند.^{۱۲}

گام اول: انتخاب شایسته

بر اساس آموزه‌های تربیتی دین اسلام، پدر، از ارکان اساسی تربیت مهدی باور می‌باشد. در فرهنگ قرآنی و طبق آیه (قوا أنفسکم و أهلیکم ناراً...) ۱۳ پدر متولی و مسؤول اصلی تربیت فرزندان می‌باشد؛ از این رو می‌بینیم آن گاه که پیامبر ﷺ می‌خواهد وضعیت اسفبار تربیت دوره آخرالزمان را مطرح کند، می‌فرماید:

وای بر فرزندان آخرالزمان که پدران هیچ اقدام مؤثری برای آموزش واجبات دینی به آنها انجام نمی‌دهند.^{۱۴}

با توجه به تأثیر پدر در تربیت فرزند، مادرانی که طالب تربیت یک نسل مهدی باور هستند، باید هنگام انتخاب همسر، به این مسؤولیت تربیتی توجه داشته باشند و فردی را برگزینند که ولایتمدار و از خانواده‌ای اصیل باشد که عشق و محبت به امام زمان 7 در او نهادینه شده باشد؛ زیرا پدری که خود برخوردار از عشق و محبت به امام زمان نباشد، نمی‌تواند در ایفای رسالت تربیت نسل مهدی باور توفیقی داشته باشد از سوی دیگر، تقید پدر در رعایت حلال و حرام الهی به ویژه تقید به تهیه روزی حلال برای خانواده در دیندار کردن فرزندان و تربیت نسل ولایی، فوق‌العاده مؤثر است.

بدین سبب، اولین گام برای تربیت نسل ولایی، انتخاب همسری ولایتمدار است که در آینده بتواند پدری موفق در تربیت نسل ولایی باشد.

در مجموع، در رهنمودهایی که از سوی پیامبر اکرم ۹ و امامان معصوم 7 در این باره رسیده، معیارهایی بسیار اساسی برای انتخاب همسر مطرح شده است که توجه و عمل به آنان، هنگام انتخاب همسر، بسیار راهگشا است. به امید آن که در هنگام انتخاب با توجه به این معیارها دست به مهم‌ترین انتخاب در زندگی بزنیم.

گام دوم: توجه به آموزه‌های دینی هنگام انعقاد نطفه

زندگی یک موجود جاندار از لحظه لقاح آغاز می‌شود. از همین لحظه است که مرد و زن، عنوان پدر و مادر یافته و ایفای نقش حساس و جدیدی را بر عهده می‌گیرند. این دوره نه ماهه در حیات آدمی، بسیار مهم و تعیین کننده است. هر گونه کوتاهی والدین به ویژه مادر گاهی عواقب غیرقابل جبران دارد.

حالت هیجانی و عاطفی در لحظه انعقاد نطفه، رؤیایها و خیال‌پردازی‌های مادری در جنین تأثیر مستقیم دارد. ۱۵

بر اساس آموزه‌های دینی، یکی از مراحل که می‌تواند در تکون شخصیت دینی و ولایی فرزندان مؤثر باشد، مرحله انعقاد نطفه است؛ از این رو در شرع دستورهای زیادی برای این مرحله صادر شده است که توجه به آنها می‌تواند گامی مؤثر برای تربیت نسل ولایی باشد.

انتخاب زمان و شرایط روحی و روانی مناسب و توجه به خدا هنگام انعقاد نطفه، از دستوراتی است که وارد شده است؛ از این رو جا دارد پدران و مادران، در این باره مطالعه و بررسی کنند و با توجه به این آموزه‌های دینی، به انعقاد نطفه فرزند خود اقدام نمایند.

روایاتی که تأکید می‌کند هنگام خستگی زیاد یا در ساعات اولیه شب و با شکم پر، آمیزش انجام نگیرد. ۱۶ همچنین ذکر مکروهات و مستحبات زیادی که در روایات

برای آمیزش وارد شده است، همه دلالت بر اهمیت و نقش این لحظه در حیات مادی و معنوی فرد دارد.^{۱۷}

در اهمیت این مسأله، توجه به کیفیت انعقاد نطفه حضرت زهرا 3 که طراحی آن، از سوی خداوند صورت گرفته است، کفایت می‌کند. وقتی قرار شد نطفه آن حضرت، منعقد شود، پدرش، رسول خدا 9 چهل شبانه روز به تهجد و عبادت می‌پردازد. سپس از غذای بهشتی تناول می‌کند و آن گاه اجازه انعقاد نطفه صادر می‌شود.

گام سوم: رعایت‌های دوران بارداری

یکی دیگر از مقاطع و مراحل تأثیرگذار در تربیت نسل مهدی باور، دوران بارداری مادر است.

همه حالات و رفتار و حتی خطورات فکری مادر در فرزند، تأثیرگذار است. مادری که خود علقه عاطفی و فکری با مولای خود امام زمان 7 داشته و این علقه، نمود عملی در زندگی او دارد، قطعاً این عاطفه را به فرزند هم منتقل خواهد کرد.

تجربه نشان می‌دهد خواندن دعاهایی که تقویت کننده ارتباط با امامان معصوم 7 است، می‌تواند در تربیت نسل مهدی باور مؤثر باشد. اگر در آموزه‌های دینی، بر خواندن دعاها و زیاراتی چون زیارت جامعه کبیره، زیارت عاشورا، دعای عهد و دعای فرج تأکید شده است، بدین سبب است که ارتباط مستدام مادر با این مضامین، به طور مستقیم در جنین تأثیرگذار است و نسلی عاشق ولایت را می‌پروراند.^{۱۸}

روان‌شناسان بر این باورند که حالات روانی و هیجانی و حتی فعالیت‌های

جسمانی ما در شخصیت کودک تأثیر دارد. تراوش هورمون‌هایی که در شرایط فشارهای هیجانی یا روانی صورت می‌گیرد، از طریق جفت، بر جنین تأثیر می‌گذارد.^{۱۹} ذکر و یاد حضرت مهدی 7 توسط مادر باردار و نیز انجام عباراتی در این باره می‌تواند در تربیت نسل منتظر مؤثر باشد. علاوه بر آنچه ذکر شد، ارتزاق مادر از لقمه حلال در طول بارداری از مسایل مؤثر در تربیت نسل دیندار و ولایی است.

گام چهارم: تخنیک

آنچه از مضامین روانی فهمیده می‌شود، این است که برخی مسایل ممکن است در نظر ما کوچک باشد؛ ولی اثرات بزرگی در سرنوشت و شاکله دینی انسان داشته باشد؛ از جمله این مسائل که در دین، مورد تأکید قرار گرفته، مسأله تخنیک یا باز کردن کام نوزاد هنگام تولد است. این که کام نوزاد با چه چیز باز شود، در علایق و گرایش‌های او در بزرگی تأثیرگذار است.

در روایات متعددی، برای باز کردن کام فرزند آدابی بیان شده است که از اهمیت این مسأله حکایت دارد.

امام صادق 7 به سلیمان بن هارون بجلی فرمود:

گمان نمی‌کنم کام کسی با آب فرات برداشته شود مگر آن که ما اهل بیت را دوست بدارد.^{۲۰}

گام پنجم: دوران شیردهی

مادراتی که توفیق دارند از شیریه که محصول لقمه حلال است به فرزند خود بنوشانند، همچنین مادراتی که با وضو به فرزند خود شیر می‌دهند و با ذکر و یاد خدا سینه بر دهان فرزند قرار می‌دهند، قطعاً در تربیت نسل مهدی باور و مهدی‌یاور

توفیق بیشتری خواهند داشت.

تأثیر شیر مادر در پرورش شخصیت معنوی فرزندان، امری مسلم و غیرقابل انکار است. حکایات زیبایی که از زندگی برخی علمای بزرگ و مفاخر دینی ما ذکر شده، به خوبی بیانگر نقش شیر مادر در شکل‌گیری شخصیت معنوی فرزندان است. مادر شیخ انصاری که فرزندش، از مفاخر بزرگ عالم تشیع است وی می‌گوید: (من دربار پسر، توقع بیشتری داشتم؛ زیرا در دو سالی که او را شیر دادم، هیچ وقت بدون وضو نبودم. حتی در نیمه شب بلند زمستان، یخ حوض را می‌شکستم و وضو می‌گرفتم، سپس بچه‌ام را شیر می‌دادم. هیچ‌گاه بدون بسم الله سینه بر دهان فرزندم نگذاشتم). ۲۱

همچنین مادر مرحوم آیت‌الله مقدس اردبیلی می‌گوید: (هرگز لقمه‌ای شبیه ناک نخوردم. قبل از شیر دادن، وضو می‌گرفتم. هرگز چشم به نامحرم نینداختم و در تربیت او کوشیدم).

والدین حضرت امام خمینی (نیز بسیار کوشیدند برای شیردهی فرزند بزرگوار خود دایه‌ای بیابند که از روزی کاملاً حلال استفاده کند. آنان پس از یأس از یافتن چنین دایه‌ای با خانمی قرار گذاشتند در طول شیردهی این فرزند، حتی یک لقمه از غذای خود استفاده نکند و تمام ارتزاق وی از غذایی باشد که برای او می‌آورند. ۲۲ همه این حکایات زیبا، بر اهمیت دوره شیردهی و تأثیر آن بر شخصیت فرزندان دلالت دارد.

مادری که شیر او آمیخته با ذکر و یاد حضرت مهدی ۷ است و در طول شیردهی، ذکر و یاد امام زمان ۷ خود را بر دل و زبان دارد، قطعاً عشق و علاقه‌اش به فرزند، منتقل می‌شود، چرا که تحقیقات روان‌شناسان حاکی از این مسأله است که کلیه عواطف، علقه‌ها و دلبستگی‌های مادر؛ هنگام شیر دادن به فرزند هم منتقل می‌گردد.

گام ششم: القای محبت به ولی خدا در دوران کودکی در نظام تربیتی اسلام، این نکته مورد تأکید قرار گرفته است که دوران کودکی، دوران شکل‌گیری شخصیت دینی، عاطفی، عقلی و... کودک است. روایات در این زمینه دلالت دارند که در دوران کودکی (هفت سال اول) عنایت خاصی بر مؤانست کودک با مقوله‌های مذهبی و اخلاقی است.

نظر به محدودیت قدرت درک و فهم کودک از ارزش‌های اخلاقی و به لحاظ رشد نیافتگی او از لحاظ اجتماعی، بیشترین تلاش مریبان در این مرحله، باید در جهت ایجاد رغبت، علاقه و انس در کودک به ارزش‌ها و مفاهیم اخلاقی از جمله ارتباط با ولی خدا باشد؛^{۳۳} از این رو کلیه رفتار پدر و مادر به ویژه مادر که در این دوره، بیشترین ارتباط را با فرزند دارد در شکل‌گیری شاکله شخصیتی فرزند مؤثر است. به تعبیر متخصصان تعلیم و تربیت، کودک، بسان یک دوربین فیلم‌برداری بسیار دقیق، مشغول فیلمبرداری هوشمندانه از رفتار مادر است و مادر، بدون این که درصدد آموزش مفاهیم به فرزند خود باشد، با رفتار و کردار خود، در حال آموزش غیررسمی به فرزند خود است.

در نظام تربیتی اسلام، بر تلفیق جنبه‌های نظری (گفتاری) و عملی (کرداری) در عرصه تربیت تأکید شده است. تأکید بر یگانگی گفتار و کردار، در همین راستا می‌باشد.

فرایند تربیت در اسلام، فقط به کارگیری الفاظ و عبارات و قاعده‌های دستور زبانی که مورد نظر پست مدرنیست‌ها (نظریه گفتمان) بوده است، محدود نیست؛ بلکه عرصه عمل نیز دارای اهمیت ویژه‌ای است. چه بسا فهم دقیق دستورات اخلاقی، در ابتدا نیازمند عمل آدمی است. اگر انسان به بعضی دستورات اخلاقی عمل نکند، نمی‌تواند معنای حقیقی آن را دریابد. این که پیامبر گرامی اسلام در بسیاری

موارد، ابتدا عمل می‌کرد و از مردم نیز قبل از درک معنای واقعی یک عمل، تقاضای انجام آن عمل را می‌نمود، دلیل اهمیت عمل است.

بنابراین، حقیقت اعمال و رفتار اخلاقی ما، نه به وسیله گفتار و گفتمان که به واسطه عمل، آشکار می‌شود. گفتمان و به کارگیری قواعد زبان شناختی، زمینه عمل را بهتر فراهم می‌نماید؛ اما تربیت ولایی به آن گونه که فلاسفه تحلیلی به آن اعتقاد دارند به گفتار محدود نمی‌شود. رویکردی که گفتمان را منبع نهایی رفتار اخلاقی معرفی می‌کند، اخلاق را حقیقتی ناشی از عمل گفتمان و محاوره می‌داند و اساساً هیچ حقیقتی را در جایگاه حقیقت اخلاقی موجود نمی‌پذیرد؛ از این رو در این دیدگاه، هیچ گاه اصول اعمال اخلاقی عام و کلی که هدایت کننده رفتار عام باشد، وجود ندارد و این، چیزی است که پست مدرنیست‌ها بر آن تأکید می‌ورزند.^{۴۴}

مادر، باید فرصت طلایی شکل‌گیری شخصیت فرزند را غنیمت شمرده و پایه‌ها و بنیان‌های اعتقادی فرزندش را با ارایه رفتارهای برگرفته از مبانی دینی و اخلاقی، تقویت نماید. او، اگر بنا دارد فرزندی مهدی‌باور تربیت کند، باید بدانند هر چه محبت و دل‌باختگی و ارتباط قلبی خود او با آن حضرت بیشتر باشد و این علقه، در رفتار وی که فرزند، شاهد آن است، نمود عینی داشته باشد، به همان میزان می‌تواند این محبت را بدون آموزش رسمی به فرزند خود انتقال دهد. وقتی فرزند، عشق سرشار مادر به امام زمان 7 را مشاهده می‌کند وقتی مادر، فضای خانه را به یاد و ذکر حضرت عطرآگین می‌کند، این فضای آکنده از عشق و محبت، در ساختن شخصیتی محب و عاشق امام زمان 7 مؤثر خواهد بود. مادر می‌تواند با رفتار سرشار از عشق و محبت به امام زمان 7، ایجاد این محبت را از مراحل بسیط و عاطفی در کودک خود شروع کند و زمینه روحی و آمادگی قلبی ارتباط با امام زمان 7 را در دوره کودکی برای فرزند خود فراهم نماید.

والدین باید برای موفقیت در امر تربیت ولایی به این مهم توجه داشته باشند که خود آنان، در جایگاه اولین مربی باید، واجد صفات و ویژگی‌های فکری و رفتاری مشخص باشند؛ چرا که بخش عظیمی از تربیت ولایی به حوزه‌های رفتاری عینی و عمل مربوط می‌شود. باید برنامه تربیتی مادر، متوجه ویژگی‌ها و رفتارهای عینی و عملی مشخص، مفروض و پذیرفته شده عام باشد، تا بتواند زمینه‌های لازم را در فرزندان خود برای پذیرش و قبول آن صفات و ویژگی‌ها فراهم کند.^{۲۵}

به بیان دیگر، مادر باید خود به اصول و مبانی تعلیم و تربیت و تربیت یک نسل ولایی، علاوه بر شناخت، التزام داشته باشد.^{۲۶}

در حقیقت، فرد به اعتقادات خود، ایمان بیاورد؛ زیرا ایمان، تلفیقی از اعتقاد قلبی و التزام عملی است؛ چرا که دین، مجموعه‌ای از گزاره‌های توصیفی و تجویزی است و گزاره‌های تجویزی، همان التزام عملی است. در مجموع، مادر باید هم به مبانی و اصول تربیت نسل ولایی معتقد باشد و هم به آنچه معتقد است، التزام عملی داشته باشد. باید توجه داشت که جنبه التزام عملی در دوران کودکی، بیش از جنبه‌های دیگر، تأثیر تربیتی دارد. مادر، در جایگاه مدیر داخلی خانواده، می‌تواند فضای داخلی خانه را به گونه‌ای مدیریت کند، که این فضا، از طریق ارائه برنامه‌های عینی و عملی، سرشار از یاد و عشق امام زمان 7 باشد.

گام هفتم: تعمیق محبت به ولی خدا در دوران نوجوانی

در نظام تربیتی اسلام، دوران نوجوانی، دوران اطاعت است. در این دوره، باید آموزه‌های دینی، به صورت آمیزه‌ای از احساس و عقل به فرزندان ارایه شود؛ زیرا در این دوره، فرزندان، نه احساس و عواطف محض هستند و نه برخوردار از قدرت عقلانی کامل؛ از این رو متولیان تربیت باید هنرمندانه با آمیختن عقل و احساس

و گره زدن اندیشه و عاطفه و محبت، در پی تعمیق محبت نوجوانان به امام زمان‌شان باشند.

اگر پدران و مادران توفیق یابند که در این دوره، عشق همراه با معرفت را در فرزندان خود ایجاد کنند، تا حدود زیادی توانسته‌اند به رسالت خود در تربیت نسل ولایی عمل نمایند.

یکی از راهکارهای مؤثر برای ایجاد عشق و محبت به ولی خدا در نوجوانان، استفاده از صناعات ادبی، مانند مجاز، تشبیه و استعاره و آرایه‌های ادبی است؛ چرا که تأثیر کلام ادبی، موزون و فصیح در نوجوان، بسیار زیاد است. نوجوان در این دوره، به کلام بلیغ و آراسته به زیورهای ادبی، بسیار علاقه‌مند است.

به ویژه تأثیر عنصر خیال انگیزی ادبی در نوجوان، تأثیر بسیار شگفت و مرموزی دارد. خیال انگیزی، سبب تحریک عاطفه و احساس نوجوان است و موجب افزایش درجه اثرپذیری در او می‌شود. پاسکال می‌گوید: (اعتقاد اکثر مردم، تحت تأثیر عاطفه است، نه دلیل و برهان) ۲۷. می‌توان این نکته را به سخن پاسکال افزود که حتی عقایدی که انسان بر اساس دلیل و برهان می‌پذیرد، در صورتی از نفوذ و ثبات در روحیه‌اش برخوردار خواهد شد که با عاطفه و احساس او آمیخته شود. علامه مظفر تصریح می‌کند: (تخیل، از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر نفوس است) ۲۸.

طبق نام ۳۱ نهج البلاغه که منشور تربیتی دین است، آن‌گاه که مولای متقیان قصد دارد فرزند خود، امام حسن مجتبی ۷ را که در سنین نوجوانی بود ۲۹، مورد خطاب قرار داده و آخرین وصایای خویش را به فرزندش برساند، به زیبایی از صناعات ادبی اعم از مجاز، تشبیه، استعاره و کنایه استفاده می‌کند، تا با بهره‌گیری از فصاحت و بلاغت، حکمت‌های ژرف و معارف ناب را در قالب‌های بیانی خیال انگیز، به فرزندش القاء نماید.

به هر حال، از بهترین وسیله‌ها برای بیدارسازی عواطف نوجوان و تحریک عشق و علاقه او به ولی خدا و امام زمان 7 استفاده از فنون فصاحت و بلاغت و صناعات ادبی است؛ ادبیاتی که در این دوره بسیار مورد توجه نوجوان است و ضمیر و باطن او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. گفتارهای تربیتی آراسته به آرایه‌های ادبی و زیور فصاحت و بلاغت، غوغایی در درون نوجوان برپا می‌کند که هیچ ابزاری به این اندازه، برای بیدارسازی فطرت پاک نوجوان مؤثر نمی‌باشد.

در آموزه‌های دینی، ضمن این که محبت اهل بیت 7 را اساس دین دانسته‌اند، به محبان آن خاندان نویدهای بسیاری داده‌اند؛ نویدهایی چون:

هرکس با محبت آل محمد بمیرد، شهید مرده است؛^{۳۰} آمرزیده می‌میرد؛^{۳۱} با ایمان کامل می‌میرد؛^{۳۲} فرشته مرگ او را به بهشت مژده می‌دهد؛^{۳۳} در قبرش دو در به روی بهشت گشوده می‌شود؛^{۳۴} و قبر او زیارتگاه فرشتگان رحمت الهی می‌شود.^{۳۵} همچنین آثار دیگری در روایات مطرح شده است؛ از جمله:

کمال دین است؛^{۳۶}

نور در قیامت است؛^{۳۷}

ایمنی در قیامت است؛^{۳۸}

موجب ثبات در صراط است؛^{۳۹}

انسان را بهشتی می‌سازد؛^{۴۰}

موجب محشور شدن با اهل بیت 7 است؛^{۴۱}

و در نهایت، سبب خیر دنیا و آخرت و نجات از عذاب قبر است.^{۴۲}

بیان این آثار و برکات، با بهره‌گیری از فنون فصاحت و بلاغت و صناعات ادبی برای تقویت گرایش به ولی زمان در نوجوانان بسیار تأثیر گذار است. نکته آخر این که حب اهل بیت 7 زمانی عمق می‌یابد که همراه معرفت باشد. امام صادق 7

فرمود: (محبت، فرع معرفت است).^۳

گام هشتم: ترویج محبت به ولی خدا در دوران جوانی

دوره جوانی در نظام تربیتی اسلام، دوره وزارت و همراهی است. اگر پدر و مادر و متولیان تربیتی توفیق یافته باشند تمام گام‌های مذکور را با موفقیت طی کنند، جوان آنان، در این دوره به بالاترین مرحله تکامل اخلاقی می‌رسد که مرحله اخلاق مستقل و خود پیرو می‌باشد. در این مرحله تکامل، قوانین حاکم بر رفتار اخلاقی از درون فرد سرچشمه می‌گیرد؛ در حالی که در مراحل کودکی و نوجوانی، جامعه بیرونی غالب است و متری، بیشتر، از بیرون دستور می‌گیرد. در مرحله اخلاق مستقل و خود پیرو، جهت دهنده، وجدان و درون فرد است.^۴

جوانی که تحت تربیت اصول صحیح قرار گرفته است، به مرحله‌ای می‌رسد که به صورت خودجوش و با الهام درونی، به دنبال ولی خدا حرکت می‌کند؛ زیرا وجود صفات پسندیده، مانند مهربانی با ضعیفان و همچنین دانش در دین و اصالت شخصیت و قدرت معنوی ... جاذبه و کششی درونی به سوی انسان کامل در او ایجاد می‌کند.^۵ عقربه وجود او به سمت انسان کامل به صورت درونی حرکت می‌کند و نه تنها خود جذب وجود امام زمان ۷ می‌گردد و تمام وجود او سرشار از عشق و محبت، همراه با معرفت به امام زمان ۷ خود می‌باشد، می‌تواند ترویج دهنده فرهنگ مهدویت بین هم سالان خود باشد و خود، به سربازی فداکار و پیاده نظامی آماده برای دفاع از ارزش‌های مهدوی تبدیل شود.

امام صادق ۷ فرمود:

جوانان را دریابید که آنان، به سوی هر خیری شتابان‌ترند.^۶

هیچ چیزی به اندازه وجود مبارک امام زمان ۷ و برپایی حکومت جهانی آن

حضرت برای جوان پاک طینت جاذبه ندارد؛ زیرا تحقق تمام آرمان‌ها و آرزوهای بلند خود را در پناه برپایی حکومت جهانی حضرت می‌بیند؛ از این رو اگر صحیح تربیت شده باشد، به یک جریان قدرتمند برای زمینه‌سازی حکومت حضرت می‌شود. زیرا جوان از سرمایه و امکاناتی برخوردار است؛ مانند:

قدرت بدن و رشد آن، عضلات مناسب و نیرومند و اعصاب پولادین که به آنها امکان هرگونه کار و تلاش بدنی را می‌دهد.
درجه بالای هوش.

بیداری وجدان و بیداری احساس مذهبی.
استعداد فراوان و ابتکار فوق‌العاده.

میل و رغبت به ترکیه نفس و احیای شخصیت معنوی خود. ۴۷
و بالأخره نیروی ایمان و آزادی خواهی و ظلم ستیزی.

این‌ها از سرمایه‌های مادی و معنوی فراوانی است که در این دوره در اختیار جوان قرار دارد. با بهره‌گیری از این سرمایه‌ها و جهت دهی مناسب آن، در راستای حکومت جهانی حضرت مهدی ۷ می‌توان در اشاع این فرهنگ، به خوبی کوشید. لازم ذکر است جهت دهی این سرمایه‌ها و استفاده از این نیروی شگفت، کاری بسیار حساس و مشکل است. مربي باید با شناخت و ایمان و با همفکری و همگامی با جوانان و با ادبیاتی جوان‌پسند و صبر بسیار... و نیز با حفظ جنبه الگویی خود، به رسالت خطیر خود عمل کند. او باید به دستورهای رسول خدا ﷺ درباره جوانان توجه داشته باشد؛ آن‌جا که فرمود:

به همه شما توصیه می‌کنم با جوانان، با نیکی و نیکوکاری رفتار کنید، شخصیت آنان را محترم بدارید. ۴۸

آن حضرت، در جای دیگر فرمود:

آنان را چون وزیر و مشاور و مشاوری برای خود برگزینید و در امور و حوادث، آنها را همراه خویش قرار دهید.

ضمناً متولیان تربیتی جوانان، باید به این نکته توجه داشته باشند که کوچک‌ترین اشتباه و بی‌توجهی آنها می‌تواند سبب خارج کردن آنها از مسیر امام زمان 7 شود؛ به ویژه در دنیای امروز که دشمن در کمین آنان است. وقتی جوانی به 21 سالگی می‌رسد و بر اساس آموزه‌های دینی تربیت شده است، بنا بر مضامین روایی، خداوند تبارک و تعالی فرشتگان را مأمور می‌کند به مادر او خسته نباشید بگویند و به پاس این تلاش، برای تربیت آگاهانه به او نوید آغاز زندگی نو و آموزش همه گناهان می‌دهند.

در این صورت است که مادر منتظر می‌تواند سربلند و با افتخار ادعا کند توفیق یافته است نسل منتظر تربیت کرده و به رسالت خود که توسط پیامبر اکرم 9 به دوش والدین گذاشته شده است عمل نماید.

امید است خداوند همه ما را در تربیت نسل ولایی که مهم‌ترین رسالت ما در عصر حاضر، است یاری کند و به زنان چنان بصیرت و آگاهی عنایت کند که پرداختن به هیچ امری را به اندازه تربیت نسل صالح و شایسته و مطیع ولی خدا اصیل و اساسی نداند و با مددخواهی از ذات الهی و با تاسی به امام سجاد 7 که فرمود:

اللَّهُمَّ اعْنِي عَلَى تَرْبِيَةِ أَوْلَادِي...؛^۹

خدایا! مرا در پرورش فرزندانم یاری کن.

به تربیت نیروی انسانی جامعه مهدوی اقدام کند.

نتیجه‌گیری

در مجموع با توجه به مباحث مطرح شده می‌توان نتیجه گرفت پیچیدگی تربیت در عصر حاضر و همچنین تلاش بی‌وقفه مهاجمان فرهنگی برای تخریب فرهنگ مهدوی و جلوگیری از اشاعه این فرهنگ، بیش از گذشته اهتمام جدی مادران و آشنایان با ساز و کار مهدوی را می‌طلبد. بدون بهره‌گیری از آداب و دستورات دین نمی‌توان در تربیت نسل ولایی که یکی از بهترین رسالت‌های یک مادر منتظر است، موفق بود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. محمد دشتی، فرهنگ سخنان حضرت فاطمه زهراء، ح ۹۱، ص ۱۴۶، سازمان تبلیغات اسلامی.
 ۲. (بمواالاتکم تقبل الطاعة المفترضة و لكم المودة الواجبة).
 ۳. موسوعه احادیث اهل بیت، ج ۱، ص ۲۳۴، شیخ هادی نجفی. (ان مودة اهل بیتی مفروضة واجبة علی کل مؤمن و مؤمنة).
 ۴. کفایة الاثر، ص ۲۳، خزاز قمی. (من تمسک بعترتی من بعدی کان من الفائزین).
 ۵. (ادبوا اولادکم علی ثلاث خصال: حب نبيکم و حب اهل بيته و قراءة القرآن) (خلاصة عباقات الانوار، ج ۴، ص ۲۵۵).
 ۶. (صيانة المرء علی قدر ديانته) (غررالحکم، ج ۷، واژه دین، ۵).
 ۷. (الدين یصد عن المحارم). (غررالحکم، ج ۷، واژه دین).
 ۸. (من رزق الدين فقد رزق خیر الدنيا و الاخرة) (غررالحکم، ج ۷، واژه دین).
 ۹. همان.
 ۱۰. (لعلل كثيرة منها ان من لم یقر بالله عزوجل لم یجتنب معاصیه و لم ینته عن ارتکاب الكبائر و لم یراقب أحدا فیما یشتهی و یستلذ من الفساد و الظلم..) بحار الانوار، ج ۶۹، ص ۶۸.
 ۱۱. (فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره و من یعمل مثقال ذرة شریره) (زلزال، ۷). ر.ک: محمد فتحعلی خانی، آموزه‌های بنیادین علم اخلاق، ج ۱، قم، ۱۳۷۸ ش.
 ۱۲. تربیت اخلاقی از منظر پست مدرنیسم و اسلام، دکتر سید محمد سجادی، کتاب دوم: تربیت اسلامی، مرکز مطالعات و تربیت اسلامی، تابستان ۱۳۷۹.
۱۳. تحریم: ۶.

۱۴. (ویل لا ولاد آخر الزمان من آبائهم...) (خلاصه عبقات الانوار، ج ۲، ص ۲۵۵).
۱۵. روان‌شناسی رشد، علی اکبر شعاری نژاد، ص ۱۸۱.
۱۶. تفسیر صافی، ج ۲، چاپ تهران، ص ۲۰.
۱۷. علاقه مندان می‌توانند مجموعه این روایات را با مراجعه به منابعی، مثل: تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۴۰۷؛ بحار الانوار، ج ۷۶، ص ۳۲۷؛ وسایل الشیعه، کتاب النکاح، ج ۷، باب ۱۰۵ و کافی، ج ۵، ص ۵۰۰ به دست آورند.
۱۸. روان‌شناسی رشد (مفاهیم بنیادی در روان‌شناسی کودک)، دکتر حسن احدی، تهران، ۱۳۷۰.
۱۹. به نقل از کتاب ریحانه بهشتی، سیمیا مخنبر، با همکاری جمعی از خواهران حوزه علمیه، نورالزهراء، چاپ پنجم، ۱۳۸۳.
۲۰. (ما اظن احد یحینک بماء الفرات الا احبنا اهل البیت) (تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۳۹).
۲۱. ریحانه بهشتی، ص ۱۷۷.
۲۲. همان.
۲۳. مراحل رشد و تحول انسان، محمد رضا شرفی، سوم، ص ۲۰۵.
۲۴. تربیت اخلاقی از منظر پست مدرن و اسلام، ص ۸۹.
۲۵. تاجیک (۱۳۷۸)، فرامدرنیسم و تحلیل گفتمان، مؤسسه توسعه دانش.
۲۶. کتاب دوم تربیت اسلامی، متن سخنرانی دکتر خسرو باقری، ص ۲۲۳.
۲۷. غلامحسین رضائزاد، اصول علم بلاغت، ص ۱۲۸.
۲۸. المنطق، ص ۴۰۶، به نقل از مقاله نقش و تأثیر فصاحت و بلاغت، حمید حسن زاده، کتاب چهارم تربیت اسلامی، مرکز مطالعات تربیت اسلامی.
۲۹. حضرت در همین نامه می‌فرمایند: (پیش از آنکه دگرگونی‌های دنیا به قوم هجوم آورند و پذیرش و اطاعت مشکل شود، در دوره نوجوانی برای تو این نامه را نوشتم)، زیرا قلب نوجوان چونان زمین کاشته نشده، آماده پذیرش هر بذری است که در آن پاشیده شود).
۳۰. (الا و من مات علی حب آل محمد مات شهید) العمدة ابن بطریق، ص ۵۴.
۳۱. همان، (الا و من مات علی حب آل محمد مات مغفور له).
۳۲. الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف، ص ۱۵۹ (الا و من مات علی حب آل محمد مات مؤمنا مستکمل الایمان).
۳۳. همان، (الا و من مات علی حب آل محمد مات بشره ملک الموت بالجنة).
۳۴. الاربعین، ص ۶۸ (الا و من مات علی حب آل محمد مات فتح له بابان الی الجنة).
۳۵. همان، (الا و من مات علی حب آل محمد مات جعل الله فی قبره مزار ملائكة الرحمة).

۳۶. شرح احقاق الحق، ج ۴، ص ۵۶۰.

۳۷. امالی صدوق، ص ۱۶۱.

۳۸. شواهد التنزیل، ج ۴، ص ۳۱۱.

۳۹. فضائل الشیعة، ص ۴۸، ح ۳.

۴۰. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۵۸.

۴۱. همان.

۴۲. همان.

۴۳. مصباح الشریعة، ص ۱۱۹، مؤسسه علوی، بیروت، اول، ۱۴۰۰ق: (الحب فرع المعرفة).

۴۴. ر.ک: پرورش اخلاق (Moral Education) تألیف ترمز ج. بال (Norman J. Bull).

۴۵. اخلاق المسلم و کیف تربی ابناءنا علیها، محمد سعید مبیض، سوریه، مکتبة الغزالی، ۱۹۹۱م.

۴۶. (علیکم بالاحداث فاذهنهم اسرع الی کل خیر) کافی، ج ۸، ص ۹۳.

۴۷. شناخت، هدایت، تربیت نوجوانان و جوانان، علی قائمی، امیری، بهار ۱۳۷۸.

۴۸. حکمت نامه، جوان، محمد محمدی ری شهری، ص ۵۲، دارالحدیث، ۱۳۸۴ش.

۴۹. صحیفه سجادیه، دعای ۲۵.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی